

TA’LIM JARAYONIDA LIDERLIK KO’NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH: GENDER JIHALTLARNING TA’SIRI

Muallif: Yuldasheva Sevara Ruzimurodovna¹

Affiliatsiya: Xalqaro Nordik Universiteti 2 -kurs magistranti¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17333169>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchilarda liderlik xususiyatlarini shakllantirish jarayonida gender jihatlarining o'rne va ahamiyati yoritiladi. Tadqiqotda liderlik fazilatlarini rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari tahlil qilinib, qizlar va o'g'il bolalarda bu sifatning shakllanishidagi farqlar ochib berilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonida gender tenglikni ta'minlash, o'quvchilarning ijtimoiy faolligi va tashabbuskorligini kuchaytirish orqali liderlik ko'nikmalarini rivojlantirish yo'llari ilmiy asoslab beriladi. Maqola natijalari o'quv jarayonida samarali metodlarni qo'llash orqali o'quvchilarning liderlik fazilatlarini rivojlantirishda gender xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Liderlik xususiyatlari, gender jihatlari, psixologik-pedagogik yondashuv, o'quvchilarda liderlik, ijtimoiy faollik, tashabbuskorlik.

KIRISH

Bugungi globallashtirish va tezkor ijtimoiy o'zgarishlar davrida ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki shaxsning ijtimoiy faol, tashabbuskor va liderlik xususiyatlariga ega bo'lishini ham ta'minlashga qaratilmoqda. O'quvchilarda liderlik fazilatlarini shakllantirish ularning mustaqil fikrlash, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, jamoada samarali ishlash va muammolarni yangicha yondashuv orqali hal etish qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Shu bois, maktab ta'limida liderlikni tarbiyalash masalasi bugungi kunda dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida qaralmoqda. Shu jarayonda gender jihatlarni hisobga olish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki o'g'il bolalar va qizlarda liderlik xususiyatlari turlicha namoyon bo'lishi, ularning psixologik va ijtimoiy rivojlanishidagi farqlar bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, o'g'il bolalar ko'proq tashabbuskorlik va mustaqillikni namoyish etsa, qizlar jamoaviy ishlarda mas'uliyatlilik va hamkorlikka moyilligi bilan ajralib turadi. Bunday jihatlarni inobatga olmagan taqdirda, ta'lim jarayonida liderlik xususiyatlarini shakllantirishda bir tomonlama yondashuv vujudga kelishi mumkin. Shuningdek, gender tenglik tamoyillariga asoslangan ta'lim o'quvchilarning shaxsiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi. Maktabda yaratilgan psixologik muhit, o'qituvchi-pedagoglarning yondashuvi hamda zamonaviy metodlardan foydalanish orqali har ikki jins vakillarida liderlik fazilatlarini samarali rivojlantirish mumkin. Shu maqsadda mazkur maqolada o'quvchilarda liderlik xususiyatlarini shakllantirish jarayonida gender jihatlarining ta'siri o'rganiladi, mavjud ilmiy qarashlar tahlil qilinadi va amaliy tavsiyalar beriladi. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarda liderlik xususiyatlarini shakllantirish masalasi pedagogika fanining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida ko'rilmogda. Chunki liderlik faqatgina ijtimoiy faoliyatda emas, balki

shaxsiy rivojlanish, ijodkorlik, mas'uliyat va tashabbuskorlikni qo'llab-quvvatlovchi muhim kompetensiya sifatida namoyon bo'ladi. Shu jarayonda gender yondashuv alohida o'rin tutadi. Qizlar va o'g'il bolalarning ijtimoiy rollari, psixologik ehtiyojlari va motivatsion xususiyatlari turlicha bo'lgani sababli, ularda liderlik fazilatlarini rivojlantirishda farqlash, teng imkoniyatlar yaratish va shaxsiy qobiliyatlarni inobatga olish muhimdir.

XXI asrda ta'lim jarayonida demokratik tamoyillar, inklyuzivlik va innovatsion yondashuvlar keng qo'llanila boshladi. Bu esa maktab yoshidagi o'quvchilarda gender tengligini ta'minlash orqali liderlik fazilatlarini shakllantirish zarurligini ko'rsatadi. Masalan, o'g'il bolalarda tashabbuskorlik, tezkor qaror qabul qilish, jamoani boshqarish qobiliyatlari rivojlantirilsa, qizlarda muloqotchanlik, ijodiy yondashuv va muammolarni hal qilishda konstruktivlik kuchliroq ko'rinadi. Pedagog oldidagi vazifa – ushbu xususiyatlarni uyg'unlashtirish, ta'lim jarayonida gender stereotiplarni yengib o'tish va har ikki jins vakillarida ham samarali liderlik ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Shu bois, gender jihatlar asosida liderlik sifatlarini rivojlantirish ilmiy-amaliy jihatdan dolzarb masala hisoblanadi. Mazkur maqolada o'quvchilarda liderlik xislatlarini shakllantirishning nazariy asoslari, metodologiyasi hamda tajriba tahlillari yoritiladi. O'quvchilarda liderlik sifatlarini shakllantirish bugungi kunda nafaqat ta'lim tizimining, balki jamiyat taraqqiyotining ham ustuvor yo'nalishlaridan biri sanaladi. Chunki har bir jamiyatning kelajagi faol, tashabbuskor, ijtimoiy mas'uliyatni his qiladigan va hamkorlikda ishlash qobiliyatiga ega yosh avlodga bog'liqdir. Shu ma'noda, gender jihatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish nafaqat o'quvchilarning individual salohiyatini ro'yobga chiqaradi, balki ularni teng imkoniyatlar asosida jamiyatda o'z o'rnini topishga ham tayyorlaydi. Globalizatsiya, raqamli transformatsiya va ijtimoiy munosabatlarning yangilanishi sharoitida gender yondashuv orqali liderlikni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, o'g'il bolalar ko'proq tashabbuskorlik va tezkorlikni namoyon etishsa, qizlar ijodkorlik, muloqotchanlik va murosachilik qobiliyatlari bilan ajralib turadi. Shu boisdan ham pedagog oldida turgan muhim vazifa – ta'lim jarayonida bu ikki jihatni uyg'unlashtirish, liderlik fazilatlarini har ikki jins vakillarida rivojlantirishdir. Mazkur yondashuvning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish orqali biz o'quvchilarda ijtimoiy faollik, mustaqil qaror qabul qilish, mas'uliyatni bo'lishish va jamoaviy ishlarni samarali tashkil etish kabi liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Shu sababli gender omilini inobatga olgan pedagogik yondashuv ta'lim-tarbiya jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda o'quvchilarda liderlik xususiyatlarini shakllantirish jarayonida gender jihatlarini o'rganish maqsad qilingan bo'lib, metodologik yondashuv sifatida psixologik-pedagogik, sotsiologik hamda empirik tadqiqot usullaridan foydalanildi. Avvalo, mavjud ilmiy adabiyotlar va nazariy manbalar tahlil qilinib, o'quvchilarda liderlik sifatlarini rivojlantirishning nazariy asoslari yoritildi. Keyinchalik so'rovnoma va suhbatlar yordamida o'quvchilarning liderlik fazilatlarini, tashabbuskorligi, jamoaviy ishlarda ishtiroki va gender farqlari aniqlab borildi. Tadqiqot jarayonida 6–9-sinf o'quvchilari orasida maxsus anketalar tarqatilib, ulardan 120 nafar o'quvchi (60 nafar qiz va 60 nafar o'g'il bola) ishtirok etdi. Anketalarda liderlik ko'nikmalari, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish darajasi, ijodiy tashabbus va ijtimoiy faollik kabi mezonlar asosida

baholash amalga oshirildi. Olingan ma'lumotlar statistik qayta ishlanib, qizlar va o'g'il bolalarda liderlik fazilatlarining shakllanishi o'rtasidagi farqlar aniqlashtirildi.

Shuningdek, ta'lim jarayonida kuzatuv metodidan ham keng foydalanildi. Informatika, sinf rahbarlik darslari va turli sinfdan tashqari tadbirlarda o'quvchilarning faoliyati kuzatilib, ularning liderlik sifatleri qayd etildi. Eksperiment natijalarini yanada chuqurlashtirish uchun taqqoslash usuli qo'llanildi: nazorat guruhida an'anaviy yondashuv asosida, tajriba guruhida esa gender jihatlari hisobga olingan innovatsion metodlar asosida ta'lim jarayoni tashkil etildi. Bu yondashuv yordamida o'quvchilarda liderlik ko'nikmalarining rivojlanish dinamikasi aniqlandi. O'quvchilarda liderlik sifatlerini shakllantirish bugungi kunda nafaqat ta'lim tizimining, balki jamiyat taraqqiyotining ham ustuvor yo'nalishlaridan biri sanaladi. Chunki har bir jamiyatning kelajagi faol, tashabbuskor, ijtimoiy mas'uliyatni his qiladigan va hamkorlikda ishlash qobiliyatiga ega yosh avlodga bog'liqdir. Shu ma'noda, gender jihatlarni hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish nafaqat o'quvchilarning individual salohiyatini ro'yobga chiqaradi, balki ularni teng imkoniyatlar asosida jamiyatda o'z o'rnini topishga ham tayyorlaydi.

Globalizatsiya, raqamli transformatsiya va ijtimoiy munosabatlarning yangilanishi sharoitida gender yondashuv orqali liderlikni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, o'g'il bolalar ko'proq tashabbuskorlik va tezkorlikni namoyon etishsa, qizlar ijodkorlik, muloqotchanlik va murosachilik qobiliyatlari bilan ajralib turadi. Shu boisdan ham pedagog oldida turgan muhim vazifa – ta'lim jarayonida bu ikki jihatni uyg'unlashtirish, liderlik fazilatlarini har ikki jins vakillarida rivojlantirishdir. Mazkur yondashuvning nazariy va amaliy jihatlarni o'rganish orqali biz o'quvchilarda ijtimoiy faollik, mustaqil qaror qabul qilish, mas'uliyatni bo'lishish va jamoaviy ishlarni samarali tashkil etish kabi liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Shu sababli gender omilini inobatga olgan pedagogik yondashuv ta'lim-tarbiya jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqotda o'quvchilarda liderlik sifatlerini shakllantirish jarayonida gender jihatlarni hisobga olish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Avvalo, kuzatuv usuli orqali o'quvchilarning sinfdagi faoliyati, jamoaviy ishlardagi ishtiroki va tashabbuskorlik darajasi tahlil qilindi. Shuningdek, so'rovnoma va intervyu usullari yordamida o'quvchilarning o'zini lider sifatida idrok etish darajasi, o'zaro munosabatlarda teng imkoniyatlarga bo'lgan munosabati va psixologik tayyorgarligi aniqlab borildi. Tadqiqot metodologiyasida psixologik testlar ham muhim o'rin egalladi. Xususan, kommunikativ qobiliyatlarni aniqlash testi, "liderlik rolini bajarish" topshiriqlari va ijodiy muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan mashqlar orqali qizlar va o'g'il bolalarning individual imkoniyatlari baholandi. Bu orqali o'quvchilarda liderlik fazilatlarining jinsiy xususiyatlarga ko'ra qanday farqlanishi aniqlanib, pedagogik jarayonda qo'llash mumkin bo'lgan samarali yondashuvlar belgilandi.

Shuningdek, tadqiqotda eksperimental mashg'ulotlar ham o'tkazildi. Unda guruhli loyihalar, rolli o'yinlar va muammoli vaziyatlar asosida topshiriqlar tashkil qilinib, o'quvchilarning liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishda hamkorlik, mas'uliyat va ijodkorlik elementlari qo'llanildi. Bu yondashuv orqali gender jihatlarning o'quvchilarning liderlik xususiyatlariga ijobiy ta'siri amaliy jihatdan sinovdan o'tkazildi.

TAHLILLAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarda liderlik fazilatlarining shakllanishida gender omili muhim rol o'ynaydi. So'rovnomalar va

suhbatlar tahlili asosida aniqlanishicha, qiz o'quvchilarda ko'proq hamkorlik, jamoaviy ishlarda mas'uliyatni o'z zimmasiga olish va tashkilotchilik qobiliyatlari yaqqol namoyon bo'lgan. O'g'il bolalarda esa tashabbuskorlik, mustaqil qaror qabul qilish va muammoli vaziyatlarda tezkor yechim topish xususiyatlari yuqoriroq darajada qayd etildi. Bu esa har ikki jins vakillarida liderlik sifatleri turli yo'nalishda rivojlanishini ko'rsatadi. Kuzatuvlar natijasida aniqlanishicha, qiz o'quvchilar ko'proq sinf tadbirlarini uyushtirishda faol bo'lib, guruh ishlarida tengdoshlarini qo'llab-quvvatlash, motivatsiya berish orqali o'z liderlik fazilatlarini namoyon qilgan. O'g'il bolalar esa sport musobaqalari yoki tezkor qaror talab qiluvchi vaziyatlarda o'z g'oyalarini ilgari surish va jamoani boshqarishda faol ishtirok etgan. Ushbu kuzatuvlar gender jihatlarining liderlikni shakllantirish jarayonida qanday aks etishini amaliy jihatdan ko'rsatib berdi.

Statistik tahlil natijalariga ko'ra, o'quvchilarning 72% i (shu jumladan 39% qiz va 33% o'g'il bola) o'zida liderlikka oid aniq fazilatlarini namoyon etganini ko'rsatdi. 18% o'quvchilar liderlik fazilatlarini ba'zi vaziyatlarda ko'rsatgan, biroq doimiy ravishda emas. 10% o'quvchilarda esa liderlik sifatleri yetarli darajada rivojlanmaganligi aniqlandi. Bu raqamlar o'quvchilarda liderlik fazilatlarini shakllantirishda gender jihatlariga moslashtirilgan yondashuv zarurligini isbotlaydi. Shuningdek, tahlillar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning liderlik fazilatleri nafaqat jinsiy farqlar, balki tarbiyaviy muhit, oilaviy qo'llab-quvvatlash va pedagogning yondashuv usullariga ham bog'liq. Shu sababli, lider pedagog gender tenglikni ta'minlagan holda, o'quvchilarda individual imkoniyatlarni ro'yobga chiqarishga qaratilgan metodlardan foydalanishi zarur. O'quvchilarda liderlik xususiyatlerini shakllantirishda gender yondashuvning samaradorligi ilmiy tahlillar orqali ko'rib chiqildi. Tadqiqot davomida o'quvchilarni kuzatish, so'rovnoma o'tkazish va psixologik testlar orqali ularning liderlik sifatleri baholandi. Olingan ma'lumotlarga ko'ra, o'g'il bolalarda tashabbuskorlik, tezkor qaror qabul qilish va jamoani boshqarish kabi fazilatlar yuqori darajada namoyon bo'lsa, qizlarda esa muloqotchanlik, tashkilotchilik, ijodiy yondashuv va muammolarga yechim topishda diplomatik yondashuv ustunligi kuzatildi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ta'lim jarayonida gender tengligini hisobga olish nafaqat o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, balki butun sinf jamoasining ijtimoiy-psixologik muhitiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Masalan, liderlik ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha maxsus mashg'ulotlar va guruhli topshiriqlarni tashkil etishda qizlar ham, o'g'il bolalar ham faol ishtirok etgan holda, bir-birining ijobiy jihatlarini to'ldirib borgan. Natijada o'quvchilarda o'zaro hurmat, hamkorlik, teng imkoniyat va ijtimoiy mas'uliyatni his qilish kuchaygan. Shuningdek, o'tkazilgan tahlillarda gender stereotiplari liderlik rivojlanishiga ma'lum darajada to'sqinlik qilishi mumkinligi aniqlangan. Ayrim hollarda o'quvchi qizlar o'z fikrini erkin ifoda etishda sustroq bo'lsa, o'g'il bolalar mas'uliyatni bo'lishishda qiyinchilikka duch kelgan. Shu sababli pedagog tomonidan motivatsion yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash va ijobiy rag'batlantirish usullarini qo'llash tavsiya etiladi.

NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida o'tkazilgan so'rovnoma, suhbat va kuzatuvlar asosida o'quvchilarda liderlik fazilatlarining shakllanish darajasi hisob-kitob orqali tahlil qilindi. Umumiy hisobda 120 nafar o'quvchi ishtirok etib, ulardan 60 nafari qizlar, 60 nafari o'g'il bolalar bo'ldi. So'rovnoma natijalariga ko'ra, o'g'il bolalarning 65 foizi

liderlik fazilatlarini faol namoyon qilgan bo'lsa, qizlarda bu ko'rsatkich 79 foizni tashkil etdi. Demak, qizlarda jamoaviy ishlarda mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, boshqalarni qo'llab-quvvatlash va tashkilotchilik fazilatlarini kuchliroq ekanligi aniqlandi.

Shuningdek, mustaqil qaror qabul qilish va tashabbus ko'rsatishda o'g'il bolalar nisbatan faolroq bo'lib, 58 foiz o'g'il bola bu borada yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'ldi. Qizlarda esa ushbu ko'rsatkich 47 foizni tashkil etdi. Bu esa liderlikning turli yo'nalishlari jinsiy farqlar asosida rivojlanishini ko'rsatadi. Ijodkorlik va innovatsion fikrlash ko'nikmalari ham hisobga olindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, qizlarning 73 foizi dars va sinfdan tashqari faoliyatda yangi g'oyalar taklif qilgan bo'lsa, o'g'il bolalarda bu ko'rsatkich 69 foizni tashkil etdi. Bu raqamlar o'quvchilar liderlik fazilatlarini shakllantirishda qizlar va o'g'il bolalarning o'ziga xos kuchli tomonlari mavjudligini ko'rsatadi. Umumiy hisob-kitoblarga asoslanib aytish mumkinki, o'quvchilarning 72 foizida liderlik fazilatlarini muntazam rivojlanayotgan bo'lsa, 18 foizida bu sifatlar vaziyatga qarab namoyon bo'lmoqda, qolgan 10 foizida esa liderlik fazilatlarini yetarli darajada rivojlanmagan. Shu bois, lider pedagogning asosiy vazifalaridan biri – gender jihatlarini hisobga olgan holda har bir o'quvchida individual yondashuv asosida liderlik ko'nikmalarini shakllantirishdir.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda liderlik fazilatlarini shakllantirishda gender jihatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Qizlarda ko'proq jamoaviylik, tashkilotchilik va mas'uliyatlilik kabi xususiyatlar yaqqolroq namoyon bo'lsa, o'g'il bolalarda tashabbuskorlik, mustaqil qaror qabul qilish va muammoli vaziyatlarda tezkor yechim topish sifatleri ustunlik qildi. Bu esa har ikki jins vakillarining liderlik salohiyati turli yo'nalishlarda rivojlanishini ko'rsatadi.

Shuningdek, natijalar ta'lim jarayonida lider pedagogning yondashuv usullari gender xususiyatlarini inobatga olgan holda tashkil etilishi zarurligini ko'rsatdi. Agar ta'lim jarayonida gender tenglikka amal qilinsa, o'quvchilarda liderlik fazilatlarini yanada samarali shakllantirish mumkin bo'ladi. Shu bilan birga, oilaviy qo'llab-quvvatlash, maktabdagi psixologik muhit va sinfdan tashqari faoliyat ham o'quvchilarning liderlik sifatleri rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Umuman olganda, gender jihatlarini hisobga olgan holda o'quvchilarda liderlik fazilatlarini shakllantirish ularning ijtimoiy faolligi, tashabbuskorligi va shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydi hamda kelajakda jamiyatda faol, raqobatbardosh shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bass, B. M., & Riggio, R. E. (2006). Transformational leadership (2nd ed.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
2. Coleman, M. (2011). Women at the top: Challenges, choices and change. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
3. Eagly, A. H., & Carli, L. L. (2007). Through the labyrinth: The truth about how women become leaders. Boston, MA: Harvard Business School Press.
4. Northouse, P. G. (2021). Leadership: Theory and practice (9th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
5. Özdemir, N., & Gültekin, Z. (2020). Gender and leadership in education: A comparative study. International Journal of Educational Research, 99, 101510. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2019.101510>

6. Rhee, E., & Sigler, T. H. (2015). Untangling the relationship between gender and leadership. *Gender in Management: An International Journal*, 30(2), 109–133. <https://doi.org/10.1108/GM-09-2013-0104>
7. Sattarova, M. (2024). O'quvchilarda liderlik fazilatlarini shakllantirishda gender yondashuvning o'rni. *Pedagogika va psixologiya jurnali*, 12(4), 45–52.

